

УДК 94 (477) "1946-1950":304.4

Василь Міщанин**ТВОРЕННЯ «РАДЯНСЬКОЇ» КУЛЬТУРИ НА ЗАКАРПАТТІ
В 1946-1950 рр.**

У статті йдеться про культурну політику радянської влади на Закарпатті в повоєнні роки. Характеризуються головні моменти у розвитку культури, проаналізовано роботу відділу культурно-освітньої роботи Закарпатського облвиконкому спрямовану на створення на Закарпатті «масової культури» – кадрову політику, діяльність, роботу відділу у поширенні радянської агітації і пропаганди, створенні мережі радянських бібліотек та музеїв, колективів художньої самодіяльності.

Ключові слова: культура, відділ культурно-освітньої роботи, радянська влада, агітація, пропаганда, комуністична партія, Закарпаття.

Після утворення Закарпатської області у складі СРСР, поширення радянського законодавства, у краї починаються різкі зміни суспільно-політичного, соціально-економічного характеру. Виключенням не стала і сфера культури. На культуру в радянський період покладалася й вагома ідеологічна складова спрямована на творення «єдиного радянського народу», «нового типу людини» тощо. Під ці завдання були вироблені й принципи новітнього творчого методу – методу «соціалістичного реалізму», який вимагав «відображати дійсність у її революційному розвитку», тобто не показувати її такою, якою вона є насправді, а такою, якою її хочуть бачити комуністичні ідеологи [1, с. 377].

У подібному руслі досліджували розвиток культури на Закарпатті й радянські дослідники. Лише сучасні дослідники, маючи можливість безперешкодно працювати в архівах і висловлювати свої думки без якихось ідеологічних обмежень, по-новому підійшли до висвітлення культурних змін на Закарпатті перших повоєнних років. Їхні дослідження представлені та здійснені в академічних [2] і монографічних виданнях [3; 4], підручниках [5], наукових статтях [6; 7], захистах кандидатських [8] та докторських дисертацій [9]. Проте тема і надалі залишається актуальною. Ми спробуємо її підкріпити

документальними матеріалами Державного архіву Закарпатської області. Нами опрацьовано понад 50 справ за період 1946-1950 рр. фонду Р-842 – Управління культури виконкому Закарпатської обласної Ради народних депутатів. Матеріали фонду дозволяють детально прослідкувати політику радянського уряду в сфері культури. Тут містяться накази вищестоящих органів [10], внутрішні накази по відділу культури [11-15], квартальні, піврічні та річні плани [16-20], різноманітні звіти [21-30], довідки, інформації та доповідні записки про роботу культурно-просвітних закладів області [31-38], акти обслідування культосвітніх закладів [39- 42], матеріали про умови, хід і результати соціалістичного змагання [43-44] тощо.

На думку сучасних дослідників: «Разом з прискоренням розвитку виробництва в Закарпатті як частині загальносоюзного і республіканського народногосподарського комплексу вирішувалися завдання інтеграції населення краю в спільний культурний, освітній, науковий та ідеологічний простори держави. З цією метою реалізовувалися заходи з ліквідації неписьменності, створення розгалужених мереж дошкільного виховання, загальноосвітніх і середніх спеціальних та вищих навчальних закладів, системи марксистсько-ленінської освіти та ін.» [2, с. 398-399].

Процес інтеграції краю в загальноукраїнське життя був складним і неоднозначним. Він носив позитивні й негативні наслідки. З одного боку, факти засвідчують про шанобливе ставлення і повагу до Закарпаття усіх народів тодішнього Радянського Союзу і в першу чергу України. І вдячні краяни відповіли їм взаємністю. Це стало суттю інтеграції краю в загальноукраїнський процес. З іншого боку, в умовах функціонування сталінського режиму, пануюча тоталітарна система грубо душила будь-яку демократію чи самовизначення того чи іншого народу. Закарпаття не стало виключенням [5, с. 358].

Зміни у духовному житті суспільства на Закарпатті в 1944-1950 рр. можемо назвати терміном «радянізація». За словами дослідниці цієї проблеми Лариси Капітан: «Вона відповідала формулі 1920-1930-х років: партійно-державна монополія на розвиток освіти і культури. Підпорядкувавши своєму безпосередньому контролю майже всі освітні, наукові, культурні й ідеологічні установи, влада в післявоєнний період ініціювала

розбудову духовного життя у Західній Україні в потрібному для себе напрямі» [4, с. 50].

Ще у березні 1945 р. постановою Народної Ради Закарпатської України був створений відділ культурно-просвітницької роботи. До створення 22 січня 1946 р. Закарпатської області, відділ підпорядковувався Народній Раді Закарпатської України, а коли Закарпатська область стала адміністративною одиницею УРСР, відділ увійшов у підпорядкування Комітету в справах культурно-просвітницьких закладів при Раді Міністрів УРСР [45, арк. 2].

Починається комплектування відділу працівниками. Працівникам відділу культурно-просвітницької роботи Закарпатського обласного комітету у 1947 р. була встановлена така заробітна плата (разом з доплатами): завідувач відділу – 1400 крб.; заступник завідувача-старший інспектор – 1190 крб.; два старші інспектори – по 880 крб.; начальник сектора бібліотек – 880 крб.; старший інспектор по бібліотеках – 790 крб.; інспектор по кадрах – 600 крб.; старший бухгалтер – 690 крб.; статист-секретар – 500 крб.; кур'єр-прибиральниця – 260 крб. [46, арк. 1].

Одним із пріоритетних завдань відділу культурно-освітньої роботи було створення першого культурно-освітнього закладу в Закарпатській області для підготовки кадрів культпрацівників. Спочатку планувалося цей заклад відкрити в м. Мукачево. З цього приводу було видано наказ № 943 Комітету у справах культурно-освітніх установ при Раді Міністрів УРСР від 9 серпня 1946 р. за підписом голови комітету М.Пацина «Про організацію в місті Мукачеві Закарпатської області технікуму по підготовці працівників культурно-освітніх установ» [10, арк. 3]. Але з невідомих причин його перенесли у місто Хуст (нині це Ужгородський коледж культури і мистецтв). Новостворений навчальний заклад зазнавав великих труднощів. Були вкрай убогі умови для навчання і проживання студентів. Через відсутність відповідних приміщень початок навчального процесу затягнувся аж до весни 1947 року. За планом прийому 1946/1947 навчального року передбачалося 120 учнів, а змогла приступити до навчання лиш одна академгрупа бібліотекарів у складі 36 чоловік [47].

Наказ № 82 по Закарпатському обласному відділу культосвітньої роботи від 9 липня 1947 р «Про заходи по набору студентів до хустського технікуму підготовки культосвітніх працівників» [12, арк. 7] був спрямований на врегулювання

ситуації з набором студентів на навчання. Технікум, який мав готувати завідуючих окружних будинків культури, завідуючих окружних бібліотек, керівників художньої самодіяльності, розпочав свою роботу в березні 1947 р.

Загалом налагодження мережі і комплектування кадрами працівників культурно-просвітницьких закладів було в основному завершено в 1947 р.. Всього по Закарпатській області за штатним розписом мало бути 1216 працівників культурно-просвітницької сфери. На кінець року тут працювало 1199 працівників, із них 1029 місцевих. Проте, зав. обласним відділом культурно-просвітницької роботи М.Фрідманський відзначав, що «якісний склад працівників к/п закладів дуже низький» [24, арк. 3]. А тому комуністи беруться за виховання і навчання в першу чергу працівників культурно-просвітніх закладів, які далі мали передати свої знання мешканцям краю.

Вже у 1947 р. по області було скликано 342 окружних дводенних семінарів, на яких були присутні працівники окружних і сільських культпросвітніх закладів, а також 10 обласних семінарів, де зібралися завідувачі та інспектори окружними відділами, завідувачі окружними бібліотеками, бібліотекарі Будинків культури та художні керівники гуртків [24, арк. 5].

У 1949 р. із 1238 посад культосвітніх працівників залишалися вакантними лише 4 (2 завідувачі окружних бібліотек та 2 художні керівники окружних будинків культури) [27, арк. 40].

На відділ культурно-просвітньої роботи покладалися і обов'язки із підготовки і проведення комуністичних свят. У нашому розпорядженні є наказ Закарпатського обласного виконавчого комітету № 57 від 29 квітня 1946 р. за підписом І.Турянці «Про проведення 1 травневих свят по відділах облвиконкому». Лише для оформлення міста першотравневими гаслами, портретами і плакатами було витрачено 102150 крб. На ці гроші було закуплено портрети різних розмірів, від малих до величезних, членів політбюро ЦК ВКП(б), «вождів» РНК СРСР, керівників УРСР, портрети маршалів СРСР, героїв СРСР, героїв Соціалістичної праці, партизанів війни і «передових людей Закарпаття» [27, арк. 3]. Подібні заходи з приводу святкувань комуністичних свят відбувалися і в наступні роки [15, арк. 27-28].

Ось як відзначали 1 травня 1950 р.: проводились окружні збори завідувачів клубів, бібліотек, керівників художньої самодіяльності; культурно-освітні заклади мали бути оформлені портретами керівників комуністичної партії та радянського уряду;

в колгоспах, бригадах, радгоспах, МТС, клубах і бібліотеках організовувалось читання лекцій та доповідей за тематикою Обласного лекційного бюро; випускались стінгазети та «бойові листки»; в клубах і бібліотеках організовувались літературні вечори, конференції читачів, колективне прослуховування радіо, магнітофонних записів та патефонних пластинок із записами В.Леніна та Й.Сталіна; в першотравневі свята організовувалися денні «масові гуляння» в містах, селах, радгоспах і МТС – виступи хорових колективів, концертних груп, спортивно-фізкультурних змагань, «масові» народні танці тощо [15, арк. 20-21].

Та не лише «масовими гуляннями» мали займатися працівники культури. На них покладалися важливі ідеологічні завдання спрямовані на всіляке восхваляння радянської влади, особливо у в перші її роки на Закарпатті. Ось які завдання ставились перед культпрацівниками навесні «першого року Сталінської п'ятирічки» – скласти плани культурно-побутового обслуговування населення в період весняних сільськогосподарських робіт. Це, в свою чергу, передбачало: проведення п'ятиденних окружних та кушцових нарад культурно-освітніх працівників з обговоренням підсумків роботи культурно-освітніх установ в підготовці і проведенні виборів до Верховної Ради СРСР та завдання в підготовці та проведенні весняної сівби; по всіх культурно-освітніх установах організувати читки промов «вождів» та учасників різних нарад; повсякденне проведення політінформацій в полі під час обідньої перерви та культосвітніх установах у вільний від роботи час; організацію читок газет та книжок, проведення бесід на політичні, виробничі, землеробські та науково-освітні теми; пропаганда значення і завдання соціалістичного змагання, стахановського руху в СРСР; випуск стінних та польових газет, в яких «показувати кращих людей та викривати ледарів, що відхиляються від чесної праці» [11, арк. 6]. Цьому також мали сприяти пересувні форми культмасової роботи – міські пересувні агіткультбригади та пересувні бібліотеки.

Особливі завдання покладалися на відділ культосвітньої роботи під час підготовки і проведення виборів до Верховної Ради УРСР. З цього приводу було видано спеціальний наказ по відділу. Відповідно до нього завідувачі міських і окружних відділів культосвітньої роботи та керівники культурно-освітніх установ мали «розробити план агітаційно-масової і культурно-освітньої

роботи на період підготовки і проведення виборів до Верховної Ради УРСР». Завідувачі міських і окружних відділів культурно-освітньої роботи мали 1, 5, 10, 15, 25 числа кожного місяця прозвітувати за виконану роботу.

В ході підготовки до виборів у Верховну Раду УРСР культосвітні установи мали включитись в цю «важливу політичну кампанію і широко розгорнули роботу серед населення, організувавши глибоке вивчення трудящими конституції СРСР та УРСР, Положення про вибори до Верховної Ради УРСР, роз'яснюючи трудящим переваги радянської виборчої системи над виборчою системою капіталістичних країн, показуючи різницю між правами, якими користуються громадяни Радянського союзу і капіталістичних країн, пояснюючи силу Сталінської дружби народів СРСР і насамперед допомогу братнього російського народу народів Радянської України і, зокрема, Закарпатської області, в дні великої Вітчизняної війни та в мирний період» [23, арк. 2].

Можемо стверджувати, що завдання, які ставилися перед культурно-освітніми закладами області, в першу чергу, виходили із тих політичних процесів, які здійснювала радянська влада в області. 1948 рік став для Закарпатської області роком початку суцільної колективізації. Серед 9 головних завдань обласного відділу у справах культурно-освітніх установ у цей рік, 3 з них, безпосередньо стосувалися сільського господарства та колективізації [25, арк. 2].

Тільки в період проведення весняних сільськогосподарських робіт у 1948 р. обласний відділ у справах культурно-освітніх установ розробив і розіслав всім окружним відділам культосвітньої роботи перелік заходів, які мали провести зазначені відділи. Зокрема, проводилися кущові семінари з працівниками окружних і сільських установ, де вивчалися постанови Пленумів ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У «Про піднесення сільського господарства у післявоєнний період» та постанову Ради Міністрів УРСР і ЦК КП(б)У від 5 січня 1948 р. «Про заходи до піднесення і проведення весняної сівби та інших сільськогосподарських робіт, дальшого піднесення громадського тваринництва в 1948 році». Для цього зміцнювався «склад культорганізаторів, бесідників і читців за рахунок культосвітнього активу, інтелігенції і забезпечити ними всі колгоспні і тракторні бригади, ланки, земельні громади та організувати в них бесіди, голосні читки газет та літератури» [25, арк. 2-3]. Ставились

завдання також посилити роботу по «агрозоотехпропаганді» шляхом організації гуртків, лекцій бесід, консультацій, виставок та інших форм культосвітньої роботи. Агітація та пропаганда запрацювала на повну. «З метою втілення і популяризації серед трудящих області кращих масових пісень сучасних радянських поетів і композиторів, провести по всіх округах короткотермінові семінари сільських і колгоспних заспівувачів» [25, арк. 4], – ось таке комуністичне фарисейство – селян силоміць заганяли в колгосп, заставляючи при цьому співати. Подібні завдання ставилися і на період збиральної кампанії.

Лекційна пропаганда в області в основному проводилася через Обласне лекційне Бюро (85 лекторів), окружні та міські лекторські групи (652 лектори) та сільські лекторії (1725 лекторів). На протязі 1948 р. прочитано 21611 лекцій, на яких було присутніми 1736690 чоловік [25, арк. 28].

Агітація і пропаганда здійснювалася всіма можливими засобами, в тому числі і з використанням існуючих новітніх технічних засобів. Так, у наказі № 26, Закарпатського обласного відділу культурно-освітніх установ від 16 березня 1950 р. «Про використання магнітофонних апаратів в масово-політичній та культурно-освітній роботі» відзначалося: «Більшість окружних відділів культурно-освітньої роботи незадовільно використовують магнітофонні апарати в розповсюдженні серед широких мас трудящих області суспільно-політичних та наукових знань... Окружні будинки культури та сільські клуби мало організують передачу на магнітофоні лекцій, доповідей з науково-природничої, сільськогосподарської, технічної і літературної тематики» [15, арк. 18]. Щомісячно окружні та міські відділи мали звітувати облвиконкому про використання ними магнітофонів, а також складати місячні плани організації слухання лекцій, доповідей і концертів записаних на магнітофоні.

У 1949 р. обласним відділом культосвітньої роботи було проведено 3 обласні наради і 4 семінари. Окрім цього у всіх округах щомісячно відбувалися постійно діючі семінари з підвищення кваліфікації клубних і бібліотечних робітників.

На початок 1950 р. мережа клубних закладів радянського зразка в області була вже сформована. В області діяли: обласний будинок народної творчості, 13 окружних і 1 міський будинок культури, 420 сільських клубів, 110 сільських хат-читалень, 1 колгоспний клуб, по 1 клуб товариств «УТОС», «УТОГ», 54 профспілкові клуби, 94 червоні кутки [27, арк. 3].

Можемо цілком погодитися з думкою В.Габорця, що «оскільки основною масою жителів краю було сільське населення, то його ідеологічної обробки на місці колишніх осередків «Просвіти», товариства ім. Духновича, закритих, а то й розгромлених церков була створена досить масштабна мережа сільських клубів, які, як правило, об'єднували під одним дахом бібліотеку та кіно-театральний зал, мали пряме завдання «комуністичного виховання людей», особливо молоді, та контролю за їх дозвіллям» [1, с. 377]. В звіті завідувача Закарпатського обласного відділу культурно-освітніх закладів Мохнюка, читаємо: «У порівнянні з минулим роком робота клубів у 1949 р. значно поліпшилася. Частина сільських клубів стала надійними осередками соціалістичної культури на селі... вся робота клубів і хат читалень направлена на розгортання всенародного соціалістичного змагання за отримання високих урожаїв і збільшення продуктивності тваринництва на організаційне і господарське укріплення колгоспів» [27, арк. 3].

Таку форму організації праці як соціалістичне змагання активно використовували і працівники культури. Так, вже 21 червня 1946 р. сільський клуб с. Невицьке викликав на змагання сільський клуб с. Кам'яниця. Між ними було навіть підписано договір, у якому обумовлювалися умови соцзмагання. Змагання відбувалися по багатьох показниках – ремонт клубу, забезпечення обладнанням, створення драматичного, танцювального та фізкультурного гуртків, ліквідація неписьменності, облагородження території тощо. Але головним було: «Перетворити сільський клуб у вогнище агітації, масової і культурно-освітньої роботи, розумового відпочинку і розваги на селі» [43, арк. 1]. Змагалися також культурно-освітні працівники Хустської округи із своїми колегами з м. Виноградів та Волове. Головним своїм завданням культурно-освітні працівники вважали «мобілізувати селянство на виконання Сталінської п'ятирічки, на дострокове виконання плану здачі хліба, сіна, м'яса державі на виконання фін. плану. Виховувати маси в дусі відданості справі більшовицької партії, радянській державі і нашому вождю великому Сталіну, виховувати почуття радянського патріотизму. Постійно бути на чеку в боротьбі із кулаками та іншими ворогами радянської держави, викривати їхні ворожі справи та фашистську агітацію» [43, арк. 2].

Соцмагання базувалися переважно на ентузіазмі і мали на меті, з одного боку швидко відбудувати мережу клубних

закладів, а з іншого – привити новий, радянський стиль життя в Закарпатті. Вони відбувалися і в наступні роки. Так, у 1947 р. в Ужгородській окрузі змагалися сільські клуби сіл Минай та Струмківка, в Хустській окрузі – сільські клуби сіл Сокирниці та Олександрівки, відділи культосвітніх установ Іршавської та Хустської округ [44, арк. 2-6].

Організація бібліотек на Закарпатті розпочалася відразу ж після возз'єднання краю з Українською РСР. Почався збір та цензура літератури, виділення та закріплення за бібліотеками приміщень, підшукування бібліотечних працівників. На селах Закарпаття почали утворюватися клуби та хати-читальні, при яких відкривалися невеличкі читальні-бібліотеки. Бібліотечний сектор розпочав свою роботу 1 жовтня 1945 р.. За штатним розписом там працювали 2 людини. Тоді ж був складений облвідділом і затверджений Народною Радою та ЦК КПЗУ план розгортання мережі бібліотек. На кінець 1945 р. план був в цілому виконаний [31, арк. 27].

Одним із перших серйозних завдань, які поставив відділ культосвітніх установ на бібліотечні установи, був відбір ідейно правильної літератури [48]. З довідки «Про стан бібліотечної роботи Закарпатської області» датованої 20 листопада 1946 р. дізнаємось: «Для покращення стану та умов роботи бібліотек Закарпатської області та роботи бібліотечного сектора необхідно... Зв'язатись з органами Літу прискорити перевірку, зокрема мадярською та чеською мовами з тим, щоб в найближчий час населення, яке володіє цими мовами змогло користуватися бібліотеками... Взяти на облік книжкові фонди бібліотек монастирів та музеїв. Заборонити бібліотекам видавати не розібрану літературу, що знаходиться у них будь-яким організаціям та установам без дозволу обласного відділу та комітету. Заборонити бібліотекам видавати без дозволу органів Літу для перевірки або користування сумнівну та вилучену літературу...» [31, арк. 33]. Бачимо, комуністи доклали максимум зусиль, щоб країни не мали можливості читати «сумнівну» літературу. Дозволялося читати лише літературу кілька разів перевірену ідеологами комуністичної партії та цензорами.

Такої ж обробки зазнала література, яка надійшла в Закарпатську область у вигляді репатріації [31, арк. 6]. Для цього створювалася спеціальна комісія, яка до 30 червня 1946 р. мала скласти інвентарний акт прийому цінностей із зазначенням стану речей.

На протязі першого півріччя 1946 р. в Закарпатській області було створено 2 обласні бібліотеки, одну міську, 13 окружних бібліотек, 526 бібліотек при клубах і хатах читальнях [31, арк. 13]. При створенні бібліотечної мережі комуністи скористалися перевіреним способом, коли ініціатива мала виходити з «низів», ґрунтуватися на ентузіазмі «трудящих» і мала обійтися владі за безцінь. І це все заради побудови соціалістичного способу життя на селі. Така «ініціатива» поступила від мешканців с. Страбичова Мукачівського округу: «Протягом півріччя 1946 р. силами трудящих мас по прикладу селян Страбичова відремонтовано й ново збудовано 211 сільських клубів та хат читалень» [31, арк. 13]. «Обласні, міські, окружні, сільські бібліотеки, яких нараховується 542 з книжковим фондом 184648, що одержано в більшості з Москви і Києва через бібколектор та книгокультторг. Література в більшості політична, науково-популярна, сільськогосподарська та художня, а також з Вітчизняної війни» [31, арк. 15], – йдеться в документі.

На перше січня 1950 р. в області працювало 555 культосвітніх закладів. Із них: 524 сільські бібліотеки, 13 окружних бібліотек для дорослих, 6 окружних бібліотек для дітей, по 5 міських бібліотек для дорослих та дітей, обласна масова бібліотека та обласна бібліотека для дітей. Якщо на 1 січня 1949 р. у всіх бібліотеках області нараховувалось 730166 екземплярів книг, то на 1 січня 1950 р. – 1228682 екземплярів книг основного фонду. Наголошуємо, в бібліотеках області доступною залишилася лише ідейно правильна література. «На протязі року книжковий фонд декілька разів очищувалася від застарілої та забороненої літератури» [27, арк. 30], – читаємо в архівному документі.

На перше січня 1950 р. в бібліотеках налічувалося 106544 читачів. Якщо у 1948 р. читачами бібліотек була переважно молодь, то вже у 1949 р. близько 45-50 відсотків читачів складали колгоспники і колгоспниці, особливо колгоспний актив. Це можемо пов'язувати, з одного боку, із суцільною колективізацією, бо в області на цей час вже було створено до півтисячі колгоспів, а з іншого, що та ж молодь просто змінила свій соціальний статус, ставши колгоспниками.

Поширеною формою масової роботи бібліотек були книжкові виставки. Вони зазвичай приурочувались до якихось подій чи дат. У часи суцільної колективізації, наприклад, популяризувалися «труди» аргобіологів – Мічуріна, Лисенка,

Вільямса. З особливою помпезністю, у всіх бібліотеках області, були організовані книжкові виставки присвячені 70-й річчю від дня народження Й.Сталіна. Прикладом може служити виставка у міській бібліотеці Мукачева «Товариш Сталін наш вождь, вчитель, полководець і друг», яка мала аж 5 окремих тематичних розділів, присвячених «вождю» [27, арк. 33-34].

На 1950-й рік в Закарпатській області було створено широку мережу пересувних бібліотек, організовано систему книгонош, міжбібліотечного і заочного абонементу, які «сприяють поширенню обслуговування населення книгою, проникнення її у найвіддаленіші ділянки сіл, селищ, охоплюючи широкі прошарки населення» [27, арк. 34]. Всіх книгонош у 1949 р. по області було 285. Вони обслуговували 2758 читачів. До цієї діяльності активно залучалися учні місцевих шкіл.

Особлива увага зверталася на діяльність дитячих бібліотек. «Вся робота дитячих бібліотек області відзначається високим ідейним змістом, політичною ціленаправленістю, повністю підпорядкована завданням комуністичного виховання молоді, – йдеться у звіті за 1949 р.. – Дитячі бібліотеки області на протязі року виховували юних читачів в дусі радянського патріотизму, пов'язували їх читання з навчанням, з життям нашої країни, із завданнями соціалістичного будівництва» [27, арк. 37]. Доходило навіть до парадоксів – дітям роз'яснювали роль, місце і значення п'ятирічного плану загалом і показники по окремих галузях промисловості зокрема. На базі дитячих бібліотек часто проводилися семінари, читацькі конференції. Так, наприклад, в обласній бібліотеці для дітей у 1949 р. було проведено 4 читацькі конференції на тему: «Великі перетворення природи», «Малишок» по книзі Лікстановою», «Російські мандрівники», «Праця радянської молоді в художній літературі» [27, арк. 38].

7 лютого 1950 р. наказом Комітету в справах культурно-освітніх установ вводилася система навчання бібліотечних кадрів через т.з. «учнівство». Ця система передбачала стажування «учнів» на базі бібліотек із отриманням ними виплат по 250 крб. за місяць на протязі всього періоду стажування. По 50 крб. отримували також бібліотечні працівники, які керували стажерами. У 1950 р. таке стажування відбувалося на базі Закарпатської обласної бібліотеки для дітей та юнацтва, Хустської та Іршавської окружних бібліотек [15, арк. 9]. Така система мала на меті пришвидшеного навчання досвіду практичної роботи в бібліотеках.

Здавалося б, комуністи небагато можуть зробити в ідеологічному плані в роботі музеїв. Та і тут ідеологічна складова була на першому місці. На 1950 р. в Закарпатській області діяло два музеї – Ужгородський історико-краєзнавчий музей та Мукачівський історико-краєзнавчий музей. Ужгородський історико-краєзнавчий музей мав три відділи: відділ природи, відділ історії дорадянського періоду, ну, і звичайно ж, відділ історії радянського періоду. Протягом 1949 р. музей відвідали 11403 чол. Із основних експозицій музею у 1949 р. працювали відділ природи, підвідділ «первіснообщинного ладу», відділ соцбудівництва (наш край сьогодні та четверта п'ятирічка). Була навіть відкрита виставка до 70-річчя «великого вождя» Й.Сталіна [27, арк. 39]. У Мукачівському музеї було відкрито «Відділ боротьби закарпатського народу за своє звільнення». Тут представлені матеріали про комуністичне підпілля та партизанський рух на Закарпатті. Як і в Ужгороді, музей долучився до організації виставки в честь дня народження Й.Сталіна у міському парткабінеті [27, арк. 40].

Художня самодіяльність, яка мала також відігравати немаловажну роль у пропаганді радянського ладу, знаходилася у віданні обласного Будинку народної творчості. Уже у першій половині 1946 р. Будинок народної творчості мав на обліку 902 гуртки художньої творчості, у яких брало участь 10432 чоловік. Серед них: 426 драмгуртків (2560 учасників); 170 співочих (4075 учасників); 68 музичних (625 учасників); 106 танцювальних (1050 учасників); 21 художньої вишиванки (250 учасників); 93 фізкультурних (1860 учасників). Крім того «взято на облік» 55 сольних виконавців, 11 самодіяльних художників, 20 фольклористів [31, арк. 15-16]. Один тільки репертуар гуртків може свідчити про їхню ідейну спрямованість. В документі читаємо: «Найбільшою популярністю співаються такі репертуарні пісні: 1. Радянських композиторів: «На рейді», «Пісня про Сталіна», «Земляки», «Моя любимая», «Три танкиста» і інші, а також українські народні пісні» [31, арк. 15].

В першій половині 1946 р. гуртками художньої самодіяльності по області було влаштовано 332 вистави, на яких були присутніми 33885 глядачів, 718 концертів, які відвідали 88136 глядачів. Під час виборів до Верховної Ради СРСР, весняної сівби, збиральної кампанії з членів художньої самодіяльності було організовано 18 агіткульбригад із 161 учасником, які «обслужили» 971 село [31, арк. 16].

Для «правильного» розуміння політики комуністичної партії та радянського уряду відділ культосвітніх установ неодноразово надсилав в округи «списки забороненої літератури та дозволеного репертуару для керівництва художньою самодіяльністю» [25, арк. 3]. 26 лютого 1948 р. на нараді працівників мистецтв і культурно-освітніх закладів м. Мукачеве було поставлено всього одне питання «Обговорення постанови ВКП(б) про оперу Мураделі «Велика дружба»». В обговоренні піднімалося питання про репертуар колективів художньої самодіяльності та музичних колективів міста. У виступі зав. міським відділом культурно-освітньої роботи Сильцера прозвучало: «Коли взяти наприклад наш репертуар художньої самодіяльності то побачимо, що в нього проникли безідейні, вульгарні, непотрібні нам твори» [49, арк. 4].

Одним із проміжних підсумків діяльності відділу в справах культури було проведення оглядів художньої самодіяльності. До цього питання його організатори підходили із усією відповідальністю. Попередньо на місцях відбувався відбір і лише перевірені колективи брали участь у окружному конкурсі. Відповідно, переможці окружного конкурсу, брали участь у обласному. Для визначення переможців створювалися спеціальні комісії. Ось читаємо протокол засідання комісії з проведення окружного огляду художньої самодіяльності Ужгородської округи від 27 червня 1948 р.: «Під час проведення весняної кампанії в окрузі працювали 6 агіткультбригад художньої самодіяльності, які за останній період дали 32 концерти всім трудящим округи. Після попереднього перегляду на місцях, з загальної кількості культбригад на окружний конкурс було представлено 7 культбригад, в яких приймали участь 150 учасників художньої самодіяльності» [49, арк. 8]. Складається враження, що колективи художньої самодіяльності, замість виконувати своє головне завдання – нести культуру, стали прислужниками комуністичної партії, виконуючи в основному ідеологічну місію – пропаганду радянської влади.

Але були й випадки, коли через недогляд подібних комісій на окружний конкурс пройшли колективи із не зовсім «ідейно вірним» репертуаром. В документі читаємо: «Внаслідок безпринципності та безвідповідальності зав. Мукачівського окр. відділу к/о роботи тов. Сідуна, на окружній олімпіаді в. м. Мукачеві були показані наклепницькі, похабні номери («Годинка», «У фотографа»), яким не може бути місце на

радянській сцені» [12, арк. 13]. Добре, що партійці приписали керівнику мукачівського окружного відділу Сідуну «безпринципність та безвідповідальність», за що він відбувся доганю з попередженням, а могло бути значно гірше.

Таким чином, у 1946-1950 рр. на Закарпатті формується радянська система з радами в основі та керівною роллю комуністичної партії. Ці роки характеризуються насильницьким впровадженням радянської системи, повсюдною заміною апарату управління, утворенням системи компартійного диктату тощо. Такі процеси спостерігалися і в сфері культури. Повсюдно запановує жорсткий тоталітаризм. Закарпаття вилучалося із середньоєвропейського вектору розвитку і включалося в східноєвропейську унітарну систему.

Закарпатці сподівались, що після «визволення» у краї настане справжня свобода будівництва «нового життя», творення власної народної освіти, знання, культури. Проте радянський режим посилено намагався демонструвати підтримку так званої «народної культури» та її розвитку. Створювались, наприклад, культурі театри, хори, музичні групи, безліч самодіяльних мистецьких колективів, кінотеатри, бібліотеки, клуби тощо. Влаштовувались помпезні «олімпіади», «спартакіади», різноманітні «огляди-смотри» освіти і культури, із обов'язковим восхвалінням «мудрої» політики комуністичної партії та її вождів.

Та все ж навіть незважаючи на цей негатив, у певній мірі відкривались нові можливості й шляхи для освітнього, наукового, культурно-мистецького розвитку Закарпаття другої половини ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Габорець В.С. Передумови культурного відродження / Розвиток культури і мистецтва // Нариси історії Закарпаття. Т.ІІІ (1946-1991) / В.С. Габорець. – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2003. – 648 с.
2. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К.: ІПіЕНД імені І.Ф.Кураса НАН України, 2008. – 682 с.
3. Малець О.О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40-80-х рр. ХХ ст. / О. О. Малець. – Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2004. – 188 с.

4. Капітан Л.І. Етнокультурний розвиток Закарпаття у контексті радянізації краю, 1944-1964 рр. /Лариса Іванівна Капітан. – К., 2013. – 583 с.
5. Задорожний В. Курс історії української культури (IX – початок ХХІ ст.): Навчальний посібник для студентів-україністів / В.Задорожний, Ю.Кундрат. – Ужгород: Гражда, 2009. – С. 432 с.
6. Міщанин В. Ідеологічне втручання комуністичної партії в діяльність творчої інтелігенції Закарпаття (1946-1950 рр.) / Василь Міщанин // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – Випуск 25. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла» 2011. – С.105-110.
7. Міщанин В. «Ждановщина» на Закарпатті / Василь Міщанин // Русин. Международный исторический журнал. – Кишинев. – 2011. – № 2 (24). – С. 70-86.
8. Малець О.О. Етнополітичні та етнокультурні процеси на Закарпатті 40-80-х рр. ХХ ст. // Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / О.О. Малець; НАН України. Ін-т українознав. ім. І.Крип'якевича. Ін-т народознав. – Львів, 2003. – 20 с.
9. Капітан Л.І. Етнокультурний розвиток Закарпаття у контексті радянізації краю, 1944-1964 рр. // Автореф. дис... док. іст. наук: 07.00.01 / Лариса Іванівна Капітан; НАН України. Ін-т історії України НАН України. – Київ, 2013. – 40 с.
10. Приказы по комитету в делах культурно-просветительных учреждений про СНК УССР (06.02.1946-28.12.1946) // Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). – Ф. Р-842: Управління культури виконкому Закарпатської обласної Ради народних депутатів. – Оп.1. 1946-1990 рр. – Спр. 1. – На 15 арк.
11. Приказы по отделу по основной деятельности (17.04.1946-26.12.1946) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 2. – На 27 арк.
12. Приказы по отделу по основной деятельности (31.01.1947-31.12.1947) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 10. – На 38 арк.
13. Приказы отдела по основной деятельности на 1948 год (05.01.1948-30.12.1948) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 21. – На 117 арк.

14. Приказы отдела по основной деятельности на 1949 год (12.01.1949-28.12.1948) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 32. – На 105 арк.
15. Приказы по отделу по основной деятельности за 1950 год (06.01.1950-17.12.1950) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 32. – На 83 арк.
16. Месячные и квартальные планы областного и окружных отделов культурно-просветительной работы на 1946 год (01.08.1946-02.12.1946) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 3. – На 13 арк.
17. Квартальные планы отдела и подведомственных учреждений на 1947 год (28.03.1947) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 11. – На 27 арк.
18. План работы отдела на 1948 год (1948) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 22. – На 30 арк.
19. Квартальные планы работы областного отдела культурно-просветительных работ на 1949 год (1949) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 33. – На 17 арк.
20. Планы работы областного отдела на 1950 год (12.01.1949-28.12.1948) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 43. – На 31 арк.
21. Годовые отчеты окружных отделов культурно-просветительной работы за 1946 год (15.12.1946-08.01.1947) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 6. – На 80 арк.
22. Годовой бухгалтерский отчет областного отдела культурно-просветительной работы за 1946 год (10.01.1947-15.01.1947) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 8. – На 8 арк.
23. Отчеты отдела о работе культурно-просветительных учреждений области за 1947 год (1947) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 15. – На 117 арк.
24. Отчет о работе с кадрами за 1947 год (1947) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 16. – На 15 арк.; Отчеты о работе окружных и городских отделов культурно-просветительной работы за 1947 год (1947) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 17. – На 106 арк.
25. Годовой отчет областного отдела культурно-просветительной работы за 1948 год (05.01.1949-07.01.1949) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 28. – На 86 арк.
26. Годовой отчет окружных отделов за 1948 год (20.12.1948-10.01.1949) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 29. – На 113 арк.

27. Годовой отчет областного отдела культурно-просветительной работы за 1949 год (15.01.1950-20.01.1950) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 38. – На 45 арк.
28. Годовой отчет окружных отделов за 1949 год (1949) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 39. – На 236 арк.
29. Годовые отчеты окружных отделов за 1950 год. Т. I. (1950) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 48. – На 124 арк.
30. Годовые отчеты окружных отделов за 1950 год. Т. II. (1950) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 49. – На 144 арк.
31. Справки, информации, докладные записки о работе культурно-просветительных учреждений области (18.03.1946-21.12.1946) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 4. – На 43 арк.
32. Информации и докладные записки о работе культурно-просветительных учреждений области (20.03.1947-30.10.1947) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 13. – На 87 арк.
33. Информации, докладные записки о работе культурно-просветительных учреждений области. Т. I. (24.01.1948-23.06.1948) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 25. – На 109 арк.
34. Информации, докладные записки о работе культурно-просветительных учреждений области. Т. II. (02.07.1948-14.12.1948) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 26. – На 126 арк.
35. Информации о работе культурно-просветительных учреждений области за 1949 год (17.02.1949-29.12.1949) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 35. – На 84 арк.
36. Докладные записки и справки о работе культурно-просветительных учреждений области (17.03.1949-17.11.1949) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 36. – На 65 арк.
37. Информации о работе культурно-просветительных учреждений области (21.02.1950-15.11.1950) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 45. – На 85 арк.; Справки о работе культурно-просветительных учреждений области (22.05.1950-15.10.1950) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 46. – На 90 арк.
38. Докладные записки о работе культурно-просветительных учреждений области (07.04.1950-16.10.1950) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 47. – На 49 арк.

39. Акты обследования работы районных домов культуры, библиотек, сельских клубов (10.01.1946-14.12.1946) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 5. – На 109 арк.
40. Акт обследования работ культурно-просветительных учреждений области (02.01.1947-24.09.1947) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 14. – На 75 арк.
41. Акты обследования работ культурно-просветительных учреждений области за 1948 год (02.01.1948-10.12.1948) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 27. – На 135 арк.
42. Акты обследования работ культурно-просветительных учреждений области (20.01.1949-25.03.1949) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 37. – На 12 арк.
43. Условия социалистического соревнования культурно-просветительных учреждений области на 1946 год (22.06.1946) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 9. – На 2 арк.
44. Документы о социалистическом обязательстве культурно-просветительных учреждений Иршавского округа (17.04.1947-24.04.1947) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 20. – На 6 арк.
45. Державний архів Закарпатської області. – Опис фонду Ф. Р-842: Управління культури виконкому Закарпатської обласної Ради народних депутатів. Опис 1. (1946-1974). – На 62 арк.
46. Штатные расписания культурно-просветительных учреждений области (17.03.1947) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 18. – На 6 арк.
47. Ужгородський коледж культури і мистецтв. Історія. – [Електронних ресурс]. – Режим доступу: <http://www.college-kulturi.uz.ua/pro-koledzh/istoriia>
48. Міщанин В. Втручання цензури в діяльність редакцій газет, бібліотек та книготоргівлі на Закарпатті в 1944-1950 рр. // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – Випуск 27. – Ужгород: Говерла, 2012. – С.166-172.
49. Протоколи совещаний-семинаров, активов сотрудников окружных отделов культурно-просветительной работы (26.02.1948-15.11.1948) // ДАЗО. – Ф. Р-842. – Оп. 1. – Спр. 23. – На 61 арк.